Księga Zachariasza

1. Osoba proroka

Zachariasz (hebr. *zəḵaryāʰ/zəḵaryāhû* = „Jahwe pamiętał”) jako imię nadane Izraelicie pojawia się po raz pierwszy w tekstach biblijnych w poł. VIII w. przed Chr. (por. 2 Krl 15,8; Iz 8,2), staje się popularne wśród Żydów w okresie perskim, występuje również w Nowym Testamencie (ojciec Jana Chrzciciela, por. Łk 1,5; 3,2).

Prorok o tym imieniu jest wzmiankowany razem z Aggeuszem w Ezd 5,1; 6,14. W tytule księgi prorockiej noszącej jego imię jest on przedstawiony jako „syn Berekiasza, syna Iddo” (Za 1,1.7). W Ezd 5,1; 6,14 jest on przywołany tylko jako „syn Iddo”. Rozbieżność ta tłumaczy się pomyłkowym łączeniem go z kapłanem Zachariaszem, synem Jeberekiasza, wspomnianym w Iz 8,2, identyfikowanym później jako ojciec matki króla Ezechiasza. W Mt 23,35 prorok Zachariasz z VI w. przed Chr. jest błędnie identyfikowany z kapłanem Zachariaszem, synem Jojady, który został ukamienowany na dziedzińcu świątyni z polecenia króla Joasza, panującego w I poł. VIII w. przed Chr. (por. 2 Krn 24,21). Iddo jako głowa rodziny kapłańskiej, z której wywodzi się prorok Zachariasz, jest wspomniany w Ne 12,16. Zachariasza przynależy zatem do rodu kapłańskiego, który był deportowany do Babilonii. W momencie powrotu z wygnania Zachariasz zdaje się być młodzieńcem (por. Za 2,8). W oparciu o dane chronologiczne zawarte w Księdze Zachariasza można precyzyjnie określić czas jego wystąpień, zawierający się między październikiem/listopadem 520 (Za 1,1) i listopadem 518 r. przed Chr. (Za 7,1). Nie wiadomo, czy dożył poświęcenia świątyni w 515 r. przed Chr. Tradycja rabiniczna zna legendę o jego męczeńskiej śmierci, jednakże apokryf *Życie proroków* (nr 15) mówi o śmierci Zachariasza w podeszłym wieku i pochowaniu go obok Aggeusza. Starożytne przekłady Biblii Hebrajskiej przypisują Zachariaszowi autorstwo niektórych psalmów: jego imię pojawia się w tytule Ps 137; 145–150 w Septuagincie, w tytule Ps 111 i 145 w Wulgacie i w tytule Ps 125; 145–148 w Peszitcie.

2. Struktura Księgi Zachariasza

Tradycyjnie przyjmuje się podział Księgi Zachariasza na dwie części: rozdz. 1–8 i rozdz. 9–14, za czym przemawia ich treść, styl i słownictwo. Głównym tematem pierwszej części jest odbudowa świątyni jerozolimskiej po powrocie z wygnania babilońskiego, która znika w drugiej części, zainteresowanej bardziej kwestią złych przywódców, centralną rolą Syjonu, panowaniem Jahwe w świecie i odnowieniem całego stworzenia. W pierwszej części przepowiadanie proroka jest pozostaje ściśle związane z historią (wyrocznie datowane między październikiem/listopadem 520 [Za 1,1] i listopadem 518 r. przed Chr. [Za 7,1]), podczas gdy w drugiej części następuje przejście w mniej precyzyjną pod względem historyczno-społecznym rzeczywistość eschatologiczną

(wyrocznie nie są datowane, brak jakichkolwiek odniesień do postaci historycznych okresu perskiego). Potwierdza to wzmiankowana czterokrotnie w pierwszej części osoba proroka Zachariasza (por. Za 1,1.7; 7,1.8), co kontrastuje z anonimowością proroctw drugiej części. Styl wypowiedzi w pierwszej części nawiązuje do form właściwych literaturze prorockiej (wizje, wyrocznie, fragmenty autobiograficzne) oraz bazuje na zjawiskach typowych dla poezji (paralelizmy, metafory, metonimie itd.), przez co rozdz. 1–8 są uważane za rodzaj wzniosłej prozy (*oracular prose*). Tymczasem druga część swoim stylem zbliża się do literatury apokaliptycznej, jakkolwiek w swojej całości nie jest apokalipsą w ścisłym tego słowa znaczeniu. W rezultacie komentatorzy określają wyróżnione dwie części Księgi Zachariasza mianem Proto- i Deutero-Zachariasza.

Ze względów formalnych i treściowych część komentatorów (Kline, Sweeney, Webb) wyróżnia jako odrębną sekcję rozdz. 7–8, która przynosi upomnienia i zachęty w kontekście pytań wspólnoty powygnaniowej odnośnie do kwestii postu. Tym samym byłby one wprowadzeniem do rozdz. 7–14, analogicznie do pozycji tekstu 1,1-6 jako prologu do rozdz. 1–6. Jeszcze inni komentatorzy (Petersen, Mason) uznają rozdz. 9–14 za odrębną księgę, która poprzez obecność terminu *maśśāʾ* jako tytułu w 9,1; 12,1 dzieliłaby się na dalsze dwie części (rozdz. 9–11 i 12–14), tworzące pierwotnie jedność z Księgą Malachiasza określoną identycznym tytułem *maśśāʾ* (por. Ml 1,1).

3. Jedność Księgi Zachariasza

Jako pierwszy autorstwo Zachariasza w stosunku do całej księgi noszącej jego imię zakwestionował Jospeh Mede, profesor Oxfordu, w 1638 r. Pierwszym, który opowiedział się za powstaniem rozdz. 9–14 w czasach późniejszych od historycznego Zachariasza, był Heinrici Corrodi, teolog z Zurychu, w 1792 r. Powstanie Za 9 datował on na czasy Aleksandra Wielkiego, zaś Za 14 na czasy Antiocha IV Epifanesa. W tym kierunku szły prace Bernharda Stadego, który w poł. XIX w. dał początek teorii o tzw. Deutero-Zachariaszu – tekście powstałym w okresie hellenistycznym po śmierci Aleksandra Wielkiego.

Współcześnie panuje konsensus co do różnych autorów i czasowo odmiennego pochodzenia rozdz. 1–8 i 9–14, jakkolwiek brak jednomyślności w kwestii procesu redakcji tych zbiorów.

Za 1–8 nie stanowił od początku jednorodnego cyklu, w swoim obecnym kształcie jest wynikiem redakcji. Wtórny charakter należy przypisać Za 3,1-10 i 6,9-15, w których przyznaje się arcykapłanowi prerogatywy właściwe władzy królewskiej. Nie sposób ustalić, w którym momencie czasowym pojawiło się takie rozumienie urzędu arcykapłańskiego w teokratycznym społeczeństwie powygnaniowej Judy. Za późniejsze uważa się również komentarze w wizjach w 1,17; 2,10-17; 4,6-10. W przypadku Za 9–14 nie sposób wskazać warstwy wyjściowej tekstu, który zostałby poddany dalszym rozszerzeniom i reinterpretacjom. Propozycje datacji tej części księgi rozciągają się od V-

IV w. przed Chr. po czasy machabejskie. Przyporządkowanie Za 9–14 do Za 1–8 może być związane z aktywnością szkoły prorockiej odpowiedzialnej za aktualizację i redakcję proroctwa Zachariasza. Jeszcze inni powstanie Za 9–14 łączą z redakcją zbioru proroków mniejszych, którego uformowanie się byłoby związane z procesem redakcji Księgi Izajasza (Bosshard, Nogalski, Steck).

Część komentatorów pozostawia na boku kwestie redakcyjne i wskazuje na koherentność Księgi Zachariasza (Lamarche, Baldwin, House), co przemawiałoby za pochodzeniem jej z jednej ręki. Wśród wspólnych motywów dla Za 1–8 i 9–14 wskazuje się m.in. zapowiedzi nowej Jerozolimy (2,5; 9,8; 14,11), powrót rajskiej obfitości (8,6, 14,6.8), sąd nad narodami (2,1-2; 14,6) i nawrócenie się narodów (2,15; 8,22; 14,6), wylanie Ducha, który przyniesie oczyszczenie i przemianę (4,6; 5,4; 12,10; 13,3).

4. Tekst Księgi Zachariasza

Tekst masorecki Księgi Zachariasza nie przedstawia większych problemów tekstualnych. Zwykle chodzi o pominięcie (np. Za 6,6) lub dodanie jakiegoś słowa (np. Za 1,7) albo o różnice w zaimkach dzierżawczych (np. Za 12,10). Teksty znad Morza Martwego zawierają jedynie krótkie fragmenty Za: w języku hebrajskim – 1,1-4 (Wadi Murabba'at) i w języku greckim – 1,1.3.4.13.15; 2,2.7; 6,17; 3,1.4-7; 8,19-21.23; 9,1-4 (Wadi Khabra).

5. Teologia Księgi Zachariasza

5.1. Orędzie Za 1–8

Głównym tematem przepowiadania Zachariasza jest kwestia odrodzenia wspólnoty Izraela po wygnaniu babilońskim. Czas kary się skończył (1,12-13), Bóg okaże miłosierdzie ludowi, który uznał swoją winę i nawrócił się (1,6). Zapowiedź odbudowy świątyni wpisuje się w szerszą wizję nowej Jerozolimy. Gwarantem odbudowania sanktuarium jest sam Bóg, który udziela budowniczym, na czele z Zorobabelem, swego Ducha (4,6), zapewnia dostateczną liczbę rąk do pracy i środki materialne (por. 6,15; 8,9-13). Kreśląc wizję nowej Jerozolimy, Zachariasz rozwija powygnaniową teologię Syjonu, nawiązując do proroctw Deutero- i Trito-Izajasza oraz Ezechiela. Przez zamieszkanie w odbudowanej Jerozolimie Jahwe stanie się dla niej „murem ognistym" (2,9), zaś zamieszkujący ją lud będzie strzegł jak „źrenicy swojego oka" (2,12). Obecność Jahwe na Syjonie stanie się źródłem odrodzenia całego kraju (1,17), który jako własność Jahwe zyska status „ziemi świętej" (2,16). Do niej powrócą rozproszeni w diasporze Izraelici, jak również narody pogańskie (2,10-13; 8,7.23).

Odrodzenie wspólnoty powygnaniowej pozostaje powiązane z oczekiwaniami mesjańskimi, które w Za 1–8 ulegają pewnej ewolucji: od spodziewanego mesjasza będącego potomkiem Dawida, poprzez koncepcję podwójnego mesjasza – religijnego (arcykapłan Jozue) i politycznego

(Zorobabel), do mesjasza z rodu kapłańskiego. Obie władze, świecka i religijna, współdziałają ze sobą harmonijnie (3,8; 4,3.14), jednakże koronacja arcykapłana Jozuego (6,10), w kontekście której mowa jest o przyjściu „odrośli" (*ṣemaḥ*) (6,12), figurę przyszłego Mesjasza każe łączyć z osobą najwyższego kapłana.

Proroctwo Zachariasza przynosi krok w kierunku apokaliptyki, co zauważa się przede wszystkim w wizjach, w których pojawia się postać anioła-posłańca interpretującego prorokowi widzenia będące jego udziałem (1,9.11.12.13.14; 2,2.7 itd.). Przynależy on do dworu niebieskiego, na którym pojawia się również osoba szatana („oskarżyciela"), mającego za zadanie informować Boga o negatywnych zachowaniach ludzi (3,1-2). W ten sposób Zachariasz podkreśla transcendencję Boga, przy równoczesnym stwierdzeniu aktywnego zaangażowania się Boga w ludzką historię.

5.2. Orędzie Za 9–14

Myśl eschatologiczna zawarta w Za 9–14 nie układa się w jakiś spójny system. Raczej każdy z rozdziałów przynosi własną wizję eschatologiczną. Wyobrażenia eschatologiczne obecne w Za 9–11 wykorzystują przede wszystkim motyw Jahwe jako wojownika (por. 9,14), który staje w obronie Jerozolimy i Judy, pokonuje ich nieprzyjaciół (por. 9,15-16) i obejmuje powszechne panowanie w świecie (por. 9,9-10). Podobny motyw jest obecny w Za 12–14, jednakże ulega on znacznemu przepracowaniu. Uwaga koncentruje się już nie tylko na Judzie i Jerozolimie, gdyż interwencja Jahwe ma wymiar kosmiczny (por. 14,4-9). Pojawia się myślenie dualistyczne, którego przejawem jest idea przejścia do przyszłości zrywającej z obecną historią oraz przeciwstawienie sobie rzeczywistości dobra i zła. W rezultacie narody pogańskie nie są wyłącznie przedmiotem kary, lecz otwiera się przed nimi możliwość uczestniczenia w erze zbawienia (por. 14,16-19). Wizja eschatologiczna w Za 12–14 jest jednak o wiele bardziej złożona, gdyż wewnątrz tej sekcji dochodzi do zwrotu w kierunku eschatologii apokaliptycznej, której elementy są wyraźnie obecne w Za 14. Zauważa się w tym rozdziale radykalne oderwanie przyszłości od teraźniejszej historii. Zbawienie nie będzie kontynuacją dotychczasowego czasu, gdyż w dniu interwencji Jahwe nastąpi przewrót w dotychczasowym porządku natury. Wstrząsy, które ogarną góry, otworzą drogę przed Bogiem wkraczającym do Jerozolimy (por. 14,4), która stanie się centrum świata (por. 14,10). Jedyność tego przyszłego dnia (por. 10,7) wiąże się również z radykalną przemianą natury. Istniejąca w niej polarna struktura jako gwarant jej istnienia (światło – ciemność, ciepło – zimno, lato – zima) zostaje usunięta przez Boga (por. 14,6-8). Nowe stworzenie dokona się przez nastanie powszechnego królestwa Bożego na ziemi (por. 14,10), której żyzność i urodzaj będą gwarantowane przez wodę wypływającą z Jerozolimy (por. 14,8). Za tym obrazem kryje się idea błogosławieństwa i przekleństwa związana z zachowywaniem lub złamaniem przymierza z Bogiem (por. 14,12-15). Ta relacja nie będzie już wyłącznym przywilejem Izraela, gdyż zostaną w nią

włączeni ocaleni spośród narodów, które wcześniej wystąpiły przeciwko Jerozolimie (por. 14,16). W ten sposób dokona się ostateczne przekroczenie granic wyznaczających dotąd tożsamość Izraela jako „ludu świętego” (Wj 19,6): w ten dzień Jahwe uświęci Jerozolimę oraz wszystkich, którzy do niej przybywają i w niej przebywają (por. 14,20-21).

Drugim tematem teologicznym dominującym w Za 9–14 jest mesjanizm. W kontekście absolutnego panowania Boga w historii zostaje w sposób komplementarny nakreślona w trzech kolejnych proroctwach postać Mesjasza. Tekst Za 9,9-10 o pokornym i uniżonym królu to relektura wcześniejszych obietnic potomka Dawidowego, który przyniesie pokój i sprawiedliwość (Iz 9,5-6; 11,3b-9), dokonana w świetle pierwszej pieśni o Słudze Pańskim (Iz 42,1-7). Ewangeliści we wjeździe Jezusa do Jerozolimy w niedzielę palmową (Mt 21,5; J 12,15) widzą wypełnienie proroctwa Za 9,9. Sens mesjański przyjmuje również tekst o odrzuconym pasterzu (Za 11,12b-13), który otrzymuje zapłatę za wykonaną pracę w wysokości 30 srebrników. Postać ta zbliża się do osoby Sługi Pańskiego z drugiej (Iz 49,4a) i z trzeciej pieśni Deutero-Izajasza (Iz 50,6-7). Ewangelista Mateusz buduje korespondencję między proroctwem Zachariasza a zdradą, której dopuścił się Judasz wobec Jezusa za tę samą kwotę (Mt 27,9-10). Jednakże różnice między tymi wydarzeniami są znaczące, szczególnie w kontekście jeszcze jednej relektury Za 11,12b-13 w Dz 1,16-19. Zwieńczeniem proroctw mesjańskich w Za 9–14 jest postać „przebitego” (Za 12,10-11) przywołująca Deutero-Izajaszowego Sługę Pańskiego, stanowiąc wyraz przekonania o zbawczej wartości cierpienia, co wypełni się w osobie Jezusa Chrystusa (J 19,37; por. Ap 1,7).